

UOT: 32

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA QHT-LƏRİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

Aysel ALLAHVERDİYEVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 11 iyun 2021; çapa qəbul edilmişdir: 29 iyul 2021; online-da çap edilmişdir: 30 sentyabr 2021.

Received: 11 th June, 2021; accepted: 29 th July, 2021; published online: 30 th September, 2021.

Açar sözlər: *vətəndaş cəmiyyəti, hüquqi dövlət, III sektor, QHT-lər, MQF, AQİM*

Giriş

Demokratik dövlət quruluşunun əsas şərtlərindən birini ictimai fəaliyyət sferalarında vətəndaşların fəaliyyətini təmin edən inkişaf etmiş vətəndaş cəmiyyəti və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının formalaşması təşkil edir. Müasir dövrdə güclü vətəndaş cəmiyyəti sosial və hüquqi dövlət quruculuğuna əsaslanan davamlı demokratik inkişaf yolunu seçən dövlətlərin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas komponentidir.

Yerli demokratiyanın inkişafı, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması və ictimai xidmətlərin yüksək səviyyədə təşkili proseslərində Qeyri-hökumət təşkilatları vətəndaş cəmiyyəti institutu olaraq böyük rol oynayır. QHT-lər dövlət qurumlarının iştirakı olmadan, ayrı-ayrı şəxslər və ya qeyri-kommersiya təşkilatları tərəfindən yaradılan və nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərən təşkilatlardır.

Vətəndaş cəmiyyətinin inkişafının əsas atributlarından biri olmaqla QHT-lər hüquqi dövlət quruculuğunun inkişafında, cəmiyyətdə sülh və təhlükəsizliyin qorunaraq sabitliyin saxlanılmasında, həmçinin insanların hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasında aparıcı rol oynamaqla cəmiyyətin inkişafına öz töhfələrini verirlər. Onlar cəmiyyətdə vətəndaş fəallığının artmasına yardım edir, dövlət və yerli hakimiyyət orqanlarında qərarların qəbul olunması prosesinə qeyri-siyasi vasitələrlə təsir edirlər (5, s. 19).

Dövlət və üçüncü sektor arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq, QHT-lərə dövlət dəstəyi və s. vətəndaş cəmiyyətinin dinamik inkişafını təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda müasir cəmiyyətdə ictimai münasibətlərin yeni mərhələyə qədəm qoymasını labüd edir.

Dövlət və QHT-lər arasında əməkdaşlığın artması, eyni zamanda ictimai həyatın müxtəlif sahələrinə dair problemlərin həllində QHT-lərin tərəfdaş qurum kimi çıxış etməsi ictimai marağın artmasına və bu sahədə qanunvericilik bazasının formalaşmasına təkan vermişdir. İndi QHT-lər yalnız bir ölkə daxilində deyil, dünya miqyasında cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərə təsir imkanı qazanmış, mühüm geosiyasi faktorlardan birinə çevrilmişlər (2, s. 5).

1. Azərbaycanada ilk QHT-lərin yaranması və fəaliyyəti

Müasir dövrdə vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında və cəmiyyətin ictimai-sosial həyatında mühüm rol oynayan QHT-lərin Azərbaycanda yaranması və inkişafı uzun tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Ölkəmizdə milli QHT sisteminin formalaşması XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu dövrdə Azərbaycanın çar Rusiyasının əsarəti altında olmasına baxmayaraq, məhz belə bir dövrdə ictimai sektorun formalaşması, ilk

* doktorant, Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: allahverdiyeva_aysel88@mail.ru

QHT-lərin yaranması tarixi əhəmiyyət daşıyır.

Sözgedən dövrdə yaranmış ilk QHT-lər dövlətdən asılı olmayaraq sosial və ictimai həyatın müxtəlif sahələrində, əsasən maarifçilik və xeyriyyəçilik istiqamətində fəaliyyət göstərərək təşəkkül tapmış və müasir QHT-lərin formalaşması üçün zəmin rolunu oynamışlar.

Dövrün görkəmli ziyalıları xüsusilə Həsən bəy Zərdabi, M.F.Axundov milli şüurun, elm və təhsilin inkişafı, xalqın maariflənməsi və təşkilatlanması yolunda səylə mübarizə aparır, cəmiyyətin müxtəlif sahələrində meydana gələn sosial-ictimai problemlərin həllində fəal iştirak edirdilər.

1872-ci ildə böyük mütəfəkkir, ictimai fikir tarixində xüsusi rolu olan H.Zərdabinin fəallığı ilə Azərbaycanda ilk xeyriyyə təşkilatının əsası qoyuldu. Cəmiyyəti-xeyriyyə adlanan xeyriyyə cəmiyyəti bütövlükdə Şərqdə yaranan ilk xeyriyyə təşkilatı idi. Cəmiyyətin nizamnaməsində əsas məqsədin yetim və kimsəsiz uşaqları təhsilə cəlb etmək məqsədi açıqlanırdı. Cəmiyyətin fəal iştirakçıları kimi N.Vəzirov və Ə.Goraninin də xidmətləri əvəzsizdir. Təhsil almaq istəyən fəqirlərə maliyyə dəstəyi göstərən təşkilatın fəaliyyəti təəssüf ki, uzunmüddətli olmamış, cəmiyyətin ehtiyacları ödənilmədiyi üçün vəsait çatışmazlığı səbəbindən 1873-cü ildə fəaliyyəti dayandırılmışdır. H.Zərdabi sonralar Həyat qəzetində nəşr etdirdiyi məqaləsində müsəlman toplumunun bu vacib sahəyə diqqət yetirmədiyindən, biganə və laqeyd yanaşdığından təəssüflə şikayətlənmişdi (3, s. 4).

H.Zərdabi tərəfindən yaradılan ilk təşkilatın qısa müddətli olmasına baxmayaraq, məhz bu xeyriyyə təşkilatının fəaliyyəti nəticəsində mərkəzdə və bölgələrdə bir sıra ictimai təsisatlar yaranaraq inkişaf etməyə başladı.

XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində kapitalist münasibətlərin hökm sürməsi və Şimali Azərbaycanda baş verən ictimai-iqtisadi hadisələr yeni cəmiyyətlərin təşəkkül tapmasına zəmin yaratdı. 1872-ci ildə neft sənayesində iltizam sisteminin ləğvi bir tərəfdən sahibkarlar təbəqəsinin formalaşmasına, digər tərəfdən isə müxtəlif cəmiyyətlərin təsis olunmasına təkan verdi. Qeyd etmək lazımdır ki, sözgedən dövrdə yaranan cəmiyyətlər xeyriyyəçilik istiqamətində inkişaf edirdi. H.Z.Tağıyev, Ş.Əsədullayev, M.Muxtarov və digər sahibkarlar xalqın maariflənməsinə, onların ictimai tələbatlarının ödənilməsinə yönəlmiş xeyriyyə işləri ilə məşğul olur, ictimai-iaşə obyektlərinin tikintisinə diqqət yetirirdilər.

1905-ci ildə Bakıda Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti yaradıldı. Təsisçisi məsənət H.Z.Tağıyev olan bu cəmiyyət əsasən varlılardan və ziyalılardan təşkil olunmuşdur. Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə, Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Əsədullayev və başqaları cəmiyyətin fəal üzvləri idilər. Bu cəmiyyətin fəaliyyətinə xeyriyyə ilə yanaşı, mədəni və təhsil müəssisələri də daxil idi. Bu məqsədlə məktəblərin və tələbələrin dərsləklə təmin edilməsinə, həmçinin ən kasıb şagirdlərin məktəbə daxil olmasına, orta təhsil müəssisələrində təhsillərini tamamlamalarına köməklik göstərirdi (3, s. 16). Birinci Dünya müharibəsi illərində cəmiyyət müharibədə zərər çəkmiş ailələrə öz köməyini əsirgəmir, qaçqınları ərzaqla və paltarla təmin edirdi.

Azərbaycan xalqının mənəvi dünyagörüşünün formalaşmasında 1906-cı ildə ziyalılar tərəfindən yaradılan Nəşri-maarif cəmiyyətinin böyük rolu olmuşdur. Əsas şüarı elm və təhsilin inkişafı olan bu cəmiyyət milli-mədəni tərəqqinin inkişafına təkan vermişdir. Cəmiyyətin əsas məqsədi savadsızlığın aradan qaldırılması, xalqın elmə, təhsilə yiyələnməsi, cəhalətlə mübarizəsi idi. H.Z.Tağıyev, M.Muxtarov, Ə.Ağayev, M.Nağıyev və başqaları cəmiyyətin fəalları idilər.

XX əsrin əvvəllərində Bakıda təşkil olunan cəmiyyətlər sırasında Nicat və Səfa mədəni-maarif cəmiyyətləri mühüm rol oynayırdılar.

1906-cı ildə Nicat cəmiyyəti təşkil olundu. Cəmiyyətin əksər üzvlərini ziyalılar təşkil edirdi. Üzeyir Hacıbəyov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Cahangir Zeynalov, Hüseyn

Ərəblinski və digər ziyalılar cəmiyyətin fəaliyyətində böyük rol oynayırdılar. Cəmiyyət müsəlman xalqının maariflənməsi, savadsızlığın aradan qaldırılmasına çalışırdı. Yoxsul uşaqları təhsilə cəlb etmək üçün Bakıda və kəndlərdə kitabxanalar və qiraətxanalar açaraq azərbaycanlıları maarifləndirmək üçün səylə çalışırdılar.

Nicat cəmiyyətinin Azərbaycan teatrının, həmçinin milli musiqi mədəniyyətinin inkişafında da xidmətləri böyük olmuşdur. Cəmiyyət üzvləri gənc aktyor truppaları təşkil edir, əsərlərin tərcümə olunaraq tamaşaya qoyulmasını təmin edirdilər.

1910-cu ildə Səfa mədəni-maarif cəmiyyəti təşkil edildi. Cəmiyyət üzvləri maarif-pərvər ziyalılar idi və onlar xalqın maariflənməsinə, mədəni inkişafına çalışırdılar. Səfa milli teatrın inkişafı ilə daha çox maraqlanırdı. Özünün xüsusi teatr truppası var idi. Dövrün görkəmli aktyorları, tanınmış yazıçı və dramaturqlar bu truppaya ətrafında toplaşmışdılar. Səməd Mənsur, Dadaş Bünyadzadə, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Hüseyn Ərəblinski, Cahangir Zeynalov və başqaları cəmiyyətin fəaliyyətində yaxından iştirak edirdi (3, s. 42).

Xeyriyyə cəmiyyətləri təkcə Bakıda deyil, eyni zamanda Gəncədə Gəncə Aktyorlar Cəmiyyəti, Gəncə Müsəlman Dram Cəmiyyəti, Naxçıvanda Müsəlman İncəsənət və Dram Cəmiyyəti, Şuşada Musiqişünas Cəmiyyəti və Müğənnilər Cəmiyyəti, Şəkidə Nuxa Şəhər Müsəlmanları arasında Təhsilin yayılması üzrə Cəmiyyət, Salyan Maarifçilik Cəmiyyəti və digər şəhərlərdə də təşkil olunurdu.

Beləliklə, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Bakıda və başqa şəhərlərdə təşkil olunmuş cəmiyyətlərin fəaliyyəti gələcəkdə Azərbaycanda müasir QHT-lərin yaranması üçün tarixi zəmin rolunu oynadı.

2. Azərbaycanda müasir QHT-lərin yaranması və inkişafı

Azərbaycanda müasir QHT-lərin yaranması 80-ci illərin sonlarına təsadüf edir. Bu dövrdə iki təşkilat Qarabağa Xalq Yardım Komitəsi və Qaçqınlar Cəmiyyəti yaradıldı. Əsas məqsəd müharibədə zərər çəkmiş vətəndaşlara yardım etmək idi. Təşkilat qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemləri ilə maraqlanır, maliyyə dəstəyi göstərirdi.

1991-ci ildə Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı yeni mərhələyə qədəm qoydu. Müharibənin yaratdığı çoxsaylı problemlər, soydaşlarımızın öz yurd-yuvalarından didərgin düşməsi, işsizlər ordusunun yaranması, ölkədə ictimai-siyasi vəziyyətin gərginləşməsi müxtəlif sahələr üzrə QHT-lərin yaradılmasını labüd edirdi. 1992-ci ildə Azərbaycanın BMT-yə üzv qəbul olunması, üzərinə bir sıra beynəlxalq öhdəliklər götürməsi, xartiya və müqavilələrə qoşulması QHT təşəbbüslərinin artmasına şərait yaratdı. Qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq, beynəlxalq təcrübənin bölüşdürülməsi, informasiya və təcrübə mübadiləsi, birgə layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycanda III sektorun beynəlxalq standartlara uyğun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Müasir və beynəlxalq standartlara uyğun ictimai təsisatların yaradılmasında məhz 1995-ci il 12 noyabr tarixli Azərbaycan Respublikası konstitusiyasının qəbulu tarixi əhəmiyyət daşıyır. Konstitusiya xalqı hakimiyyətin yeganə mənbəyi elan edərək, insan və vətəndaşların öz müqəddaratını müstəqil şəkildə həll etmək hüququnu təsbit edirdi.

Konstitusiyanın 58-ci maddəsində vətəndaşların birləşmək hüququ təsbit olunur və bütün birliklərin sərbəst fəaliyyətinə təminat verilir. Beləliklə yeni konstitusiya cəmiyyət həyatının bütün sahələrində əsaslı dəyişikliklərə yol açaraq, güclü hüquqi dövlət quruculuğu və vətəndaş cəmiyyəti mexanizminin inkişafına və QHT hərəkatının kütləviləşməsinə təkan verdi.

1995-ci ildən sonrakı dövrü Azərbaycanda QHT sektorunun kütləviləşməyə başlanması dövrü kimi də izah etmək mümkündür. Milli, regional QHT-lər yaranmağa başladı, QHT koalisiyaları, konfederasiyaları formalaşdı. Bunların arasında Əlincə xeyriyyə

cəmiyyətini, Azərbaycan Qaçqınlar cəmiyyətini, Gənclər Təşkilatlarının Milli Şurasını, Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansını, Milli QHT Forumunu və başqalarını misal çəke bilirik (3, s. 201).

Müstəqilliyimizin ilk illərində QHT-lərin fəaliyyəti, əsasən, Dağlıq Qarabağ həqiqətlərinin, müharibədə zərər çəkmiş həmvətənlərimizin problemlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində inkişaf edirdi. Azərbaycan QHT-ləri yerli və beynəlxalq konfranslarda Qarabağ həqiqətlərini əks etdirən layihələr hazırlayı, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərini əks etdirən məruzələrlə çıxış edirdilər. QHT-lərin inkişafının sonrakı mərhələsi əsasən onların müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşması ilə xarakterizə olunur. Cəmiyyət həyatının müxtəlif problemlərini öz fəaliyyətləri üçün prioritet istiqamət hesab edən ictimai təsisatlar yaranmağa başladı.

Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda mühüm amil kimi diqqəti cəlb edən qüvvələrdən biri də qadın hərəkatıdır. Azərbaycan Konstitusiyasının təsbit etdiyi bütün demokratik hüquq və azadlıqlardan geniş istifadə edən qadınlar demokratik dövlət quruculuğuna öz dəyərli töhfələrini verirlər.

1994-cü ildə Azərbaycanda Qadın və İnkişaf Mərkəzi təsis edildi. Təşkilat öz ətrafında yüzlərlə qadını birləşdirirdi. Təşkilatın əsas məqsədi vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda qadınların rolunu artırmaq, müxtəlif fəaliyyət sahələrində onların bilavasitə iştirakını təmin etmək, qadın, uşaq, gənclər, qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, sosial problemlərinin həlli idi.

AQİM öz ətrafında onlarla təşkilatı birləşdirərək onlarla sıx əməkdaşlıq şəklində fəaliyyət göstərmişdir. Təşkilat təkcə mərkəzdə deyil, eyni zamanda bölgələrdə vətəndaşların sosial problemlərini əks etdirən tədqiqatlar aparmış, təlimlər keçmiş, layihələr həyata keçirmişdir. AQİM mərkəzdə, eləcə də bölgələrdə əhalinin müxtəlif yaş kateqoriyalarının sosial problemlərini əks etdirən sağlam həyat tərzi, qadın zorakılığı, əhalinin miqrasiyası, yoxsulluğun aradan qaldırılması və s. mövzularla bağlı layihələr həyata keçirmişdir.

Birliyin təşəbbüsü ilə 2000-ci ildə Azərbaycanda Uşaq və Gənclər Sülh Şəbəkəsi, 2001-ci ildə onun nəzdində Liderlik Məktəbi təsis edildi. AQİM 2001-ci ildə Uşaq Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Qeyri-Hökumət Təşkilatları Alyansının yaradılmasına nail olub. Əsas məqsəd uşaq və gənclərin maarifləndirilməsi, uşaqların öz hüquq və azadlıqlarını öyrənməsi, onların təhsilə cəlb edilməsi, onlara qarşı zorakılığın və istismarın qarşısının alınması, fəaliyyət prosesində uşaq və gənclərin iştirakının təmin edilməsi, bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərilməsi idi. Bu məqsədlər çərçivəsində müxtəlif tədbirlər keçirilib və uşaqlar Amerikada, İsveçrədə, Fransada, Danimarkada, Hollandiyada, Türkiyədə və başqa ölkələrdə beynəlxalq tədbirlərdə, konfranslarda, sərgilərdə, BMT-nin Baş Assambleyasının iclaslarında iştirak ediblər (3, s. 25).

3. QHT-lərin inkişafında dövlətin rolu

Dövlət tərəfindən ictimai sektorun inkişafına ilk sanballı töhfə 1997-ci ildə edildi. Həmin il BMT-nin İnkişaf Proqramı ilə Azərbaycan hökuməti arasında Azərbaycan qeyri-hökumət təşkilatlarının institusional inkişafı və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna kömək adlı birgə layihənin həyata keçirilməsi haqqında saziş imzalandı. Layihənin icrası üçün yaradılmış QHT-lərin Resurs və Təlim Mərkəzi 1998-ci ilin iyun ayından etibarən ictimai sektorun inkişafı istiqamətində ciddi işlər görməyə başladı. QRTM-in qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri ayrı-ayrılıqda və pərakəndə fəaliyyət göstərən QHT-ləri bir araya gətirmək, onların fəaliyyətini əlaqələndirə bilən çevik mexanizm yaratmaq idi (3, s.17). Birgə layihənin reallaşdırılması QHT-lərin fəaliyyətində sistemli və institusional inkişafa zəmin yaradaraq, onların təşkilatlanmasına şərait yaratdı.

Layihə həmçinin QHT-lərlə bağlı qanunvericiliyin formalaşmasına da öz töhfəsini verdi. Belə ki, 1998-ci ildə Qrant haqqında qanunun qəbul edilməsi ictimai sektorun inkişafını təmin etməklə yanaşı, QHT-lərə maliyyə dəstəyinin göstərilməsində hüquqi baza rolunu oynadı. 2000-ci ildə isə qeyri-hökumət təşkilatları termini qanunvericiliyə daxil edildi və Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında qanun qəbul olundu.

QHT hərəkatının paytaxtdan regionlara doğru genişlənməsində regional resurs-təlim mərkəzlərinin müstəsna rolu olmuşdur. Resurs-təlim mərkəzlərinin yaradılması regionlarda demokratik təsisatların inkişafına, QHT hərəkatının sürətlənməsinə, QHT-lərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə şərait yaratdı. 2001-ci ildən etibarən MQF-in Şirvan, Quba, Şəmkir və Mingəçevir resurs mərkəzləri fəaliyyətə başladı (3, s. 203).

Beynəlxalq təşkilatların təcrübəsindən yararlanmaq, QHT-lərlə hökumət təşkilatları arasında informasiya mübadiləsinin təmin edilməsi, QHT-lərin fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi onların vahid bir platforma ətrafında birləşməsinə zəruri edirdi. 1999-cu ildə iyunun 11-də Bakı şəhərində QHT-lərin milli platforması olan Milli QHT Forumu təsis edildi. Forum öz ətrafında 100-ə yaxın təşkilatı birləşdirirdi. MQF yarandığı dövrdən etibarən ictimai təşkilatların inkişafında yeni inkişaf mərhələsi başlandı. Yeni təşkilatların formalaşması, onların dövlət qeydiyyatından keçməsi, beynəlxalq konfranslarda QHT-lərin təmsil olunması, donor və maliyyə problemlərinin həlli istiqamətində MQF-nin xidmətləri əvəzsizdir.

2002-ci ildə Milli QHT Forumu Media, qaçqın və köçkünlərlə işləyən QHT-lərə yardım, Narkomaniya ilə bağlı məruzənin hazırlanmasında QHT-lərin rolu, QHT-lərin dövlət qeydiyyatına alınmasının hazırkı vəziyyəti, Azərbaycanın inkişafında neft amili mövzularında dəyirmi masalar və seminar-müzakirələr təşkil etməklə QHT sektorunu bu proseslərə cəlb etmiş və onların ictimai fəallığını artırmışdır (1, s. 11, 12). Milli QHT Forumunun təsis edilməsi təkcə Bakıda deyil, eyni zamanda regionlarda ictimai təşkilatların inkişafına, ümumilikdə isə vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna müsbət təsir göstərdi.

Bu dövrdə QHT-lərin inkişafı istiqamətində əsas problemlərdən biri maliyyə problemi idi. QHT-lər qrant almır, könüllülük prinsipi əsasında fəaliyyət göstərirdilər. Vəsait çatışmazlığı ölkə daxilində fəaliyyət göstərən QHT-lərin layihə və proqramların təşkilini məhdudlaşdırır, ictimai təsisatların inkişafına mane olurdu. QHT-Donor münasibətlərinin zəif təşkilində daxili donorların azlığı da öz təsirini göstərirdi.

2007-ci ildə ölkə QHT-lərinin tarixində çox mühüm bir tarixi hadisə ilə yadda qaldı. Belə ki, Qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi Konsepsiyası haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 27 iyul 2007-ci il tarixli sərəncam imzaladı. Bu sərəncam ölkə QHT-lərinin inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoyan əhəmiyyətli və tarixi bir sənəddir (1, s.15). Konsepsiyada QHT-lərə dövlət dəstəyinin prioritet istiqamətləri, icra mexanizmi, əsas prinsipləri, maliyyə dəstəyinin əsas vasitələri və s. nəzərdə tutulurdu. Konsepsiyada nəzərdə tutulan müddələrin icrasının zəruriliyi 2008-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi Şurasının yaradılmasına əsas verdi. Şurayı ilk milli donor institutu da adlandırmaq olar. Bununla da ölkədə fəaliyyət göstərən vətəndaş cəmiyyətlərinin xarici donordardan asılılığı məhdudlaşdırıldı (4, s.38). Bu mərhələ vətəndaş cəmiyyətinin inkişafında ciddi keyfiyyət dəyişikliyinə əsaslanaraq aşağıdakıları özündə ehtiva edirdi:

❖ Hakimiyyət və vətəndaş cəmiyyəti münasibətlərində mövcud olan qeyri-müəyyənlik bərdəfəlik aradan qalxdı. Azərbaycan dövləti III sektor adlandırılan vətəndaş cəmiyyətinin inkişafının ölkənin inkişafı üçün vacib şərt olmasını ortaya qoydu;

❖ Vətəndaş cəmiyyəti ilə hakimiyyət arasında partnyorluq münasibətləri hüquqi müstəviyə keçdi;

❖ İlk milli ixtisaslaşmış donor təsisatı formalaşdı və bu proses sonradan digər ixtisaslaşmış donor təsisatlarının yaranmasına təkan verdi (3, s. 245);

Şuranın səmərəli fəaliyyəti Azərbaycanda QHT-hökumət münasibətlərinin tənzimlənməsinə, qarşılıqlı inam və etimadın yaranmasına, QHT-Donor münasibətlərinin təkmilləşməsinə, QHT-lərin dövlət qurumları ilə tərəfdaş qismində əməkdaşlıq münasibətlərinin möhkəmlənməsinə, bu sahədə şəffaflığın təmin olunmasına təkan verdi. Şuranın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanda fəaliyyət göstərən QHT-lərin proqram və layihələrini maliyyələşdirmək idi. Şuranın səmərəli fəaliyyəti nəticəsində 2009-cu ildə ictimai təsisatların inkişafında mühüm rol oynayan digər qurum Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu təsis edildi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının yaradılması bütün QHT sektorunun, o cümlədən Milli QHT Forumunun fəaliyyətinin məntiqi yekunu kimi qiymətləndirmək olar (1, s. 6).

Nəticə

Müasir dövrdə davamlı demokratik inkişaf yolunu seçən ölkələrin inkişafını şərtləndirən əsas amil güclü vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasıdır. Vətəndaş cəmiyyətinin əsas elementi kimi isə QHT-lər bu prosesdə başlıca rola malikdirlər. İctimai birliklərin əsas səciyyəvi xüsusiyyəti onların ictimai maraqlara xidmət etməsi və cəmiyyətin sosial tələbatına əsasən formalaşmasıdır.

Azərbaycanda ilk ictimai birliklərin formalaşması XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə təsadüf etsə də, respublikamızda III sektorun əsaslı inkişafı məhz dövlət müstəqilliyinin ikinci dəfə əldə edilməsi ilə bağlıdır. Xüsusilə 1995-ci il konstitusiyasının qəbulu, ictimai birliklərlə bağlı müddəaların qanunvericilikdə öz əksini tapması QHT-lərin inkişafı üçün münbit şərait yaratdı.

QHT-lərin cəmiyyəti narahat edən problemlərin həllində dövlətlə qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərməsi bu sahədə sabit və effektiv mexanizmin yaradılmasına, yeni münasibətlər modelinin formalaşmasına və nəticədə ölkədə vətəndaş cəmiyyətinin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Milli Qeyri-Hökumət Təşkilatları Forumu: vətəndaş cəmiyyət quruculuğunda 10 il. Bakı: Avrasiya Press, 2008, 444 s.
2. Azərbaycan QHT sektoru dövlət müstəqilliyinin 20 ilində. Məqalələr və müsahibələr toplusu.. Bakı: Avrasiya Press, 2011, 344 s.
3. Azərbaycanın ilk Qeyri-Hökumət Təşkilatları. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 93 s.
4. Hüseynov R. Hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 136 s.
5. Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları: Ümumi İnkişafda Onların Rolü. Bakı: Demokratiyanı Öyrənmə İctimai Birliyi, 2011, 48 s.

Резюме

Айсель Аллахвердиева

Создание и развитие НПО в Азербайджанской Республике

Основным фактором, определяющим развитие верховенства закона, является наличие сильного гражданского общества. Необходимость устранения проблем социального характера, возникающих в различных сферах жизни общества, диктует необходимость деятельности государства и вспомогательных структур. Как ключевой сегмент гражданского общества, НПО действуют по принципу сотрудничества и партнерства с государственными органами в решении социальных проблем, стоящих перед обществом.

В статье рассматривается процесс становления и развития общественных объединений в Азербайджане. В конце XIX-начале XX века общества, сформировавшиеся в центре и в регионах, развивались в основном в направлении благотворительности и просвещения. Основной целью общественных объединений, объединяющих выдающихся интеллектуалов того времени, было просвещение людей, вовлечение их в науку и образование, устранение социальных проблем и борьба с невежеством. Наряду с благотворительными обществами в статье анализируются культурно-просветительские общества, роль обществ в формировании культурного мировоззрения азербайджанского народа.

В статье также представлен анализ современных НПО. Анализируется деятельность общественных объединений, образованных в Азербайджане после обретения независимости и играющих важную роль в построении современного гражданского общества.

В статье положительно оценивается роль государства в развитии госсектора. Анализируется забота и внимание государства к развитию НПО. Деятельность Национального форума НПО особенно важна в работе по организации НПО, ликвидации розничной торговли, регулированию отношений НПО-донор. Объединив вокруг себя сотни организаций, НПО ликвидировала розничную торговлю в этой сфере и расширила развитие государственного сектора от центра до регионов.

В статье особое внимание уделяется анализу деятельности Совета государственной поддержки НПО. Роль Совета в регулировании отношений между НПО и донорами и преодолении финансовых проблем в этой сфере высоко ценится.

В статье также анализируется роль женщин в формировании НПО. Рассматривается организация женщин не только в Баку, но и в регионах, их участие в местных и международных конференциях по проблемам женщин, детей и молодежи.

Развитие НПО в Азербайджане дало толчок развитию законодательства и формированию правовой базы в этой сфере. В результате в законодательство были включены положения, регулирующие деятельность общественных объединений, и была создана правовая база для деятельности НПО.

Ключевые слова: *гражданское общество, НПО, государственный сектор, отношения между НПО и донорами*

Summary

Aysel Allakhverdiyeva

Establishment and Development of NGOs in the Republic of Azerbaijan

The main factor determining the development of the rule of law is the existence of a strong civil society. The need to eliminate the problems of a social nature that arise in various spheres of society, necessitates the activities of the state and auxiliary agencies. As a key segment of civil society, NGOs operate on the principle of cooperation and partnership with government agencies in solving social problems facing society.

The article considers the process of formation and development of public associations in Azerbaijan. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the societies formed in the center and regions developed mainly in the direction of charity and enlightenment. The main purpose of the public associations uniting the prominent intellectuals of the time was to educate the people, to involve them in science and education, to eliminate social problems, to fight against ignorance. Along with charitable societies, the article analyzes cultural and educational societies, the role of societies in the formation of the cultural worldview of the Azerbaijani people.

The article also covers the analysis of modern NGOs. The activities of public associations formed in Azerbaijan after independence and playing an important role in building a modern civil society are analyzed.

The article positively assesses the role of the state in the development of the public sector. The care and attention paid by the state to the development of NGOs is analyzed. The activity of the National NGO Forum is especially important in the work on the organization of NGOs, the elimination of retail, the regulation of NGO-donor relations.

By uniting hundreds of organizations around it, the NGO has eliminated retail in this area and expanded the development of the public sector from the center to the regions.

The article pays special attention to the analysis of the activities of the Council of State Support to NGOs. The role of the Council in regulating NGO-Donor relations and overcoming financial problems in this area is highly appreciated.

The article also analyzes the role of women in the formation of NGOs. The organization of women not only in Baku, but also in the regions, their participation in local and international conferences on women, children and youth is being considered.

The development of NGOs in Azerbaijan has given impetus to the development of legislation and the formation of a legal framework in this area. As a result, the provisions regulating the activities of public associations were included in the legislation and the legal basis for the activities of NGOs was established.

Keywords: *civil society, NGOs, public sector, NGO-Donor relations*

Redaksiya heyətinin üzvü s.e.ü.f.d. Səyavuş Kamran oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.